

A környezeti nevelés széles körű értelmezése

HAVAS PÉTER

A környezeti nevelés szerepe világszerte felértékelődik. Fogalmi kereteit egyre nehezebb meghatározni, hiszen születéstől élethosszig végigkísérő folyamat, óvodát, iskolát, különböző múzeumokat, médiumokat, társadalmi intézményeket foglalkoztató feladat, illetve téma a tudomány és a művészetek, a magatartáskutatás és a futurologia számára, melynek tétje óriási: a jövő. Mint minden országban, így Magyarországon is a környezeti nevelés hagyományosan a természetvédelemben gyökerezik. A természet épségének, sokféleségének megőrzése nem a XX. század végén felröppent eszme.

Már Zsigmond király rendeletet bocsátott ki a pusztuló erdők védelmében, amelynek értelmében nem volt szabad a kivágott erdők helyét felszántani, hanem hagyni kellett azt újra beerdősülni. (1) A múlt században, 1879-ben jelent meg az első magyar erdőtörvény, amely már a védett erdők fogalmát is bevezette. A természetvédelem, mint államigazgatási tevékenység Herman Ottó munkásságával kezdte el térnyerését. A jeles tudós kezdeményezésére létrehozták a Magyar Madártani Központhoz, amely a honi természetvédelem legfőbb intézményévé vált. 1906-ban rendezték meg hazánkban először a Madarak és Fák Napját. 1938-ban létrejött a Természetvédelmi Tanács, amelynek elnöke Kaán Károly lett. Az ő nevéhez fűződik a Természetvédelem és természeti emlékeink című kézikönyv, amely maradandóvá tette nevét.

1976-ban megszületett a környezet védelméről szóló törvény. 1993-ban új rendelet születik a védett és fokozatosan védett növény- és állatfajokról, egyedeik értékéről. Elkészült és parlamenti vita előtt áll a Törvény a környezetről, amely igazodva az európai normákhoz és jogalkotáshoz, legmagasabb jogi szinten szabályozza majd a természeti környezet védelmét.

A természetvédelemre irányuló nevelés alapja az élet tisztelete, amit már a Nemzeti Alaptanterv Követelményrendszerének első megfogalmazása is ezekkel a szakkal rögzít.

Ugyanekkor mára már belátható, hogy a környezeti nevelés e történetileg korán kialakult alapterülete mind jobban összekapcsolódik, kiszélesedik és kibővül más környezeti alrendszerekkel.

A környezeti nevelés a környezettudatos magatartás elősegítését és megerősítését vállalja fel céljául. (2) Nemcsak ökológiai ismereteket ad át, hanem attitűdöket formál, értékrendet alakít, a mindennapi életviteli szokásokat erősíti, felelős cselekvésre szoktat, együttműködésre nevel és az ezredforduló polgári életvitelében az ember környezetéhez való viszonyának erkölcsi alapját teremti meg.

A környezeti nevelés értelmezésének kiszélesítését az emberi társadalom alkotta környezet aggasztó méreteket öltő problémái és válságjelenségei teszik szükségessé.

A világszerte érzékelhető tendenciákat gazdagon részletezve mutatja be *Al Gore* híressé vált könyve, a *Veszélyben a Föld*. (3)

A Rio de Janeiro-i Környezet és Fejlődés címet viselő konferencia, illetve az Agenda 2000 egyaránt jelzik, hogy globális felismerésről van szó. A társadalmak életvitel, energiához, erőforrásokhoz, anyaghoz, környezethez való viszonya olyan egyensúlyfelborulást okozott, amely a jövőt beárnyékolja, veszélyezteti. Az ENSZ 1992. évi Környezet és

Fejlődés konferenciája átfogó programjában - amely a fenntartható fejlődésről nyújt széles körű áttekintést - rögzíti, hogy a fejlődés nem okozhat kárt a jelenlegi és az eljövendő nemzedékek életében. A nemzetek szuverén joga, hogy hasznosítsák erőforrásaikat, de eközben nem idézhetnek elő környezeti károkat a hatáiraikon túl eső területeken. (4)

A Feladatok a XXI. századra című ajánlás a környezeti nevelés egyik legfontosabb dokumentuma lesz. (5) Hazánkban elkészült a Magyarország: Felkészülés a fenntartható fejlődés stratégiai tervezésére című tanulmány, amely hosszú távon tartalmazza az alapelvek és a központi jelentőségű feladatok, célok elemzését.

A tanulmány pedagógiai szempontból is hasznosítható - így éppen a készülő Nemzeti Alap Tanterv Követelményrendszere számára -, s konkrét támpontokat kínál a nevelés követelményei, a személyiségfejlesztés, valamint a tanulói készség ábrázolásához.

A Feladatok a XXI. századra című tanulmány átfogó módon szemlélteti a stratégiai feladatokat, melyek már a következő évezredbe vezetnek át. A tanulmány mindenekelőtt a társadalmi feltételekkel, a nemzetközi együttműködéssel, a szegénység leküzdésével, a fogyasztási szokások radikális megváltoztatásával, a népesedéssel, az egészség megőrzésével, az emberalkotta környezet fejlesztésének új szempontjaival, és a döntési rendszerek fejlesztésével foglalkozik, majd kitér a társadalmi csoportok szerepére, így a nők, a nem-kormányzati csoportok, a civil társadalmi szféra fokozódó jelentőségére, az önkormányzatok, a pénzügy, az üzleti élet, az ipar és a mezőgazdaság felelősségére.

Pedagógiai áttekintésünk a környezeti nevelés széles körű értelmezését több szempontból mutatja be.

A környezet-fogalom kiszélesedése

A mai és jövőbeni környezeti nevelés az ember környezettudatos magatartását kívánja elősegíteni. A környezettudatosság az életvitelnek, a szokáscselekvéseknek, attitűdöknek és értékrendeknek olyan minősége, amely felismeri a környezeti összefüggéseket és ezek sérülékenységét, az emberi életvitel és szokások által történő veszélyeztetettségét. A környezettudatos életvitel a fenntartható fejlődésre irányul, tehát önkorlátozó, felelős etikus és a jövőre, továbbá a környezeti rendszerek egészére figyel, s egyiket sem részesíti előnyben a többi rovására. Jóllehet egész emberi létünk a természet nagyfolyamataira épül, a természeti környezetre irányuló környezeti nevelést mégsem tekinthetjük fontosabbnak, előbbrevalónak, mint a többi, hiszen azokkal is szorosan összefügg. A földi élővilág sokféleségének megőrzése csak az emberek szokásai, fogyasztása és életvitelének által biztosítható. A levegő, a víz és a talaj megőrzését az emberi tevékenységek tudatos szabályozása, illetve a környezettudományok és a különböző technológiák teszik lehetővé. Mindebből látható, hogy az ember alkotta környezet a környezeti nevelés egyik fontos alrendszere. A város, a közlekedés, az energia- és anyagtermelés, az ezekkel kapcsolatos hulladékkezelési gondok, a levegő-, víz- és talajszennyezés, a zajterhelés és a baleseti kockázatok, miként környezetünkben minden, egyaránt részei ennek az alrendszernek.

Az emberi társadalmak, civilizációk létrehozzák és fenntartják saját kultúrájukat, amelyek környezeti szokásokat és értékeket is rögzítenek. Vannak azonban olyan szokások is, melyeket a fogyasztói társadalmaknak mielőbb le kell építeniük, mert csak rövidtávú szükségleteket elégítenek ki, s társadalmi igazságtalanságot, szegénységet és környezeti károkat okozzák.

Az ember alkotta környezet része a társas környezet is. E társas kölcsönhatásokban rögzülnek az egymással való versengés és együttműködés esélyei, normái, melyek útján hagyományozza át valamely nemzedék a következőre a különböző eszméket, célokat, értékeket, illetve a múlt üzeneteit: mítoszait és keletkezéstörténeteit. A társas környezet az emberi kapcsolatok széleskörű betegegtűnéit - az agresszió terjedését, az intolerancia, a tömegmanipuláció jelenlétét, a családok tömeges felbomlását és működési zavarait - mutatja. Az etnikai és vallási türelmetlenség, az ENSZ által is intézményesített háborús erőszak, a harc mint konfliktusmegoldási stratégia: ez jellemzi az ezredforduló emberiségének társas környezetszennyezését, környezeti problémáinak egyik válsággócát.

Az egészségmegőrzés nevelési programjai ugyancsak a környezeti nevelés egyik alrendszerét jelentik. Közismert, hogy Magyarországon folyamatosan csökken a születések, illetve emelkedik az elhalálozások száma. A legfrissebb népesség-előrebecslés adatai szerint (1993) a jövő évezred elején, 2050-ben hazánk lakossága 9,5 millió lesz.

A környezeti nevelés az egészségmegőrzést elsősorban az óvodai és iskolai élet mindennapjaiban, az egészséges életmód és életvitel biztosításával tudja képviselni. Mindehhez képest másodrendűek a különböző taneszközök, helyi tantervek és olvasmányok. Az egészségmegőrzés pedagógiai programja nemcsak kognitív követelményeket jelent, hanem modellek alapján történő szokástanulást, értékrendet és attitűdöket is.

A környezeti nevelés nagy hangsúlyt helyez a társas együttműködés és a közösségi mentálhigiéne erősítésére is, mely a hatalmas méretű, mindent átfogóan közös problémák megoldásához - néha még a helyi jelentőségű környezeti gondok leküzdéséhez is - sokféle társas technikát, együttműködési eszközt kínál. Az együttműködéshez megfelelő modellek és eszközök egész sora, illetve gyakorlóterep is szükséges. Ma még nem eléggé elterjedt iskoláinkban a csoportos tevékenység. A helyi közösségek bevonása, a családokkal, természetvédőkkel, orvossal, lelkésszel és különböző szakemberekkel való együttműködés a pedagógust is ebbe az irányba tereli. Egészséges atmoszférájú közösségek azok a csoportok, ahol létrejön a bizalomnak és a partnerségnek biztonságot nyújtó kerete, ami által egy-egy helyi, vagy éppen a szomszédsággal közös környezeti probléma megoldása is könnyebbé válik. A közösségi mentálhigiéne a konfliktuskezelés magas színvonalát, a kompromisszumkeresés és az egyenragúság-egyenértékűség elveit normákban rögzítő társas minőség. Az egészséges lélekletű közösség és az egészséges lelkületű egyének között finom kölcsönhatás áll fenn.

A környezeti nevelés kitágul a térben és időben

A jelenközpontú, statikus környezetképeket felváltja az idődimenziókban létező dinamikus környezetkép. Ahogy a dinó-láz vagy a Flinstone-család és egyebek a múltira irányították a gyerekek és szüleik figyelmét, ugyanúgy kell a jövő felé is fordítani azt. A jövő képei aggasztóan hiányoznak a hazai pedagógiai képeskönyvekből. Az óvodások, iskolások környezeti nevelésének fel kell mutatnia a jövő alternatíváit is. Nem nélkülözhetjük hazánk, továbbá a szélesebb térség, a kontinensük és egész Földünk jövőképét, melyet tudósok, művészek és pedagógusok együttesen tudnak létrehozni. A legutóbbi Dél Koreai EXPO főszereplője a tizenéves fiatal és az ő jövőképe volt. (6) Ha sikerül megláttatnunk a jövőben a mai környezeti problémáinkra született megoldások eredményét, irányát, konkrét következményeit, ez hitet és bizakodást ad. A környezeti katasztrófák fenyegetéseiben a cselekvést bénítóan lefékezi a kilátástalanság, a világvége hangulatok terjedése, az ifjúsági szubkultúrákban (is) terjedő apokaliptikus végítélet-látomások réme. Gyermekeinkre ezek a képek bénítólag hatnak és kikapcsolják a felnőtté válás, a jövőkeresés hajtómotorjait.

A környezeti nevelés térben kiterjed. A jelenlét élményszerűségét, a személyes tapasztalás jelentőségét továbbra is fenntartva egyre több figyelmet kell fordítanunk a szomszédos és távolabbi környezetekre, problémákra és értékekre. Amíg sokféle apró nemzetre, etnikumra hullik szem egy-egy térség, fenyegetőt és idegen ellenséget látva a szomszédban, addig szó sem lehet a közös környezeti felelősség megosztásáról. Hogy lesz-e valaha is az emberiségből egyetlen, szociálpszichológiai értelemben vett "saját-csoport" (7), az a nevelésen is múlik. Mindez egyúttal a globális nevelés távlatait is jelenti. A magyar gyerekeknek meg kell ismerniük a szomszédos és a távolabb élő gyerekeket, népeket, kultúrákat. A tőlünk távolabb élőknek a miénkétől eltérő szokásaiban, kultúrájában a sokféleséget kell észrevenniük és értékelniük. A Föld közös gondjait a globális kapcsolódások szépséges-fájdalmas hálózataként kell megélniük a gyerekeknek és családoknak. A Gaia elmélet mitikus nagyszerűsége ebben a vonatkozásban hatalmas erőt ad a pedagógiának.

A környezeti nevelés tantervi követelményei, illetve cél- és feladatrendszere

A hagyományos lecketanulás, a tudományokat leképező tantervi szemlélet ellehetleníti a környezeti nevelést. A környezettudományi felismerések tanítása, az ökológiai tudományok tananyaggá válása nem fordít figyelmet a tanulói magatartás, az értékrend, továbbá egy új polgári erkölcs kialakításának pedagógiai kihívásaira.

A világszerte tért hódító, a környezetet, a társadalmat és a technikát egységében szemlélő tantervi irányzatok hazánkban is kezdenek felerősödni. Számos helyi tanterv alakít ki olyan követelményrendszert, melyben egyaránt helye van a környezethez való viszonyulás minőségének, értékeinek, valamint a cselekvő magatartásnak és a konfliktus- és problémamegoldásnak. (8)

Ennek egyik élenjáró modellje az alsótagozatos alternatív környezetismeret (9) nevű tantárgy, amely hetedik tanéve teremti meg - ma már több, mint száz iskolában - a helyi környezeti nevelés e széles követelményrendszerre építő lehetőségét.

A környezeti nevelés követelménykészletét - követeve a személyiségfejlesztés tág stratégiáját - a Bloom-i és a Klopfer-i taxonómia alapján is fel lehet építeni. (10)

A környezeti nevelés: a közösségek hálózatában

Az óvoda és az iskola a környezeti nevelés terén kiterjedt kapcsolatokat szervez és tart fenn. A helyi tantervet, programot együtt tervezzük a közösségek képviselőivel, a megvalósításba és értékelésbe bevonhatjuk a családokat, a helyi környezetvédőket, polgári, civil egyesületeket, társaságokat. (11) Széles körű helyi összefogással a környezeti nevelés az adott település közösségeinek együttes feladatává válhat. Ez jó alkalmat és egyúttal fórumot is teremt az önkormányzati és a nem-kormányzati társadalmi szféra párbeszédéhez, közös tevékenységéhez. Mindebben a pedagógus, az óvoda és az iskola kezdeményező, katalizátorszerepet tölthet be.

Ezáltal az óvoda, az iskola nevelői tevékenysége kiterjed, kiszélesedik, hiszen modell-szerűen példát kínál a helyi közösségeknek, családoknak, társadalmi szervesedések tagjainak.

A környezeti nevelés e kiszélesedése remélhetőleg megfelel majd annak a küldetésnek, amelyet a fenntartható fejlődés érdekében mindenképpen be kell töltenie.

JEGYZET

- (1) *Agárdy Sándor*: Erdei Iskola, AQUA Kiadó, 1993.
- (2) *Havas Péter* (Szerk.): Kisiskolások környezeti nevelése, Réce Füzetek 1. WWF Kiadása, 1993.
- (3) *Al Gore*: Veszélyben a Föld. Ökológia és az emberi lélek. Föld Napja Alapítvány, 1993.
- (4) Környezet és társadalom közös jövője. Fenntartható Fejlődés Bizottsága, Budapest, 1994.
- (5) *Bulla Miklós - Foltányi Zsuzsa - Moser János - Varga Éva - Varga János*: Feladatok a XXI. századra. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993.
- (6) *Marx György*: A pedagógus szerepe az információ korában. = Új Pedagógiai Szemle, 1994. 5. szám, 13-17 p.
- (7) *Gordon Allport*: Az előítélet. Gondolat Kiadó, 1977.
- (8) *Nahalka István*: Természetismereti nevelés nemzetközi tendenciái és hazai érvényesítési lehetőségei. Kandidátusi értekezés kézirata, 1994.
- (9) *Havas Péter*: Alternatív Környezetismeret kerettanterve. Kecskeméti Tanítóképző Főiskola, 1993.
- (10) *Nagy József*: Tanterv és személyiségfejlesztés. Kézirat, 1994.
- (11) *Havas Péter* (Szerk.): Körlánc Kalauz. Aqua Kiadó, Budapest, 1994.